

SPOMENIK SLOVENSKIM PROTESTANTSKIM PISCEM IN TISKARJEM

Javna plastika Luja Vodopivca, najnovejši ljubljanski spomenik slovenskim protestantskim piscem in tiskarjem, ne poudarja bojevite, prevratniške moči, ki jo je imelo to prvo organizirano gibanje za uveljavitev slovenskega jezika v 16. stoletju, pač pa umirjeno počiva na blagi vzpetinici v Parku slovenske reformacije v Ljubljani. Od takrat, ko je pisatelj Ivan Cankar ob prvih korakih po poti svoje politične strankarske kariere v JSDS v svojem znamenitem tržaškem predavanju *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* leta 1907 protestantske pisce imenoval »borci za jezik« in njihov prispevek povezal z deležem upornih kmetov, ki so si v 16. stoletju prizadevali za družbeni prevrat, so se časi spremenili. Vodopivčevo delo je bližje miroljubnejšim težnjam protestantskega gibanja, takim, kot jih razbiramo iz različnih stališč: Trubarjevega, ki sebe v predgovoru k *Abeceđariju* leta 1550 imenuje za prijatelja vseh Slovencev, ljubezni, ki jo zaznamo v pisanju Adama Bohoriča v delu *Arcticae horulae* iz leta 1584, ko govori o razširjenosti slovanskih narečij, ali ko Jurij Dalmatin ob prevodu prvega dela *Biblije* leta 1578 pove, da ga izdaja iz ljubezni do domovine. Razpoloženje, ki veje iz nove javne plastike, je pacifistično in s tem ustrezno času, v katerem je nastalo. Nena vsezadnje smo Slovenci v stotih letih, tudi iz dediščine slovenskih protestantskih piscev, uspeli uresničiti izjemen korak, od komaj v osnovnih črtah opredeljene narodne identitete in z nekaj kulturnimi ustanovami utelešenega narodnega bivanja do samostojne države, enakopravno vključene v tokove svetovne politike.

Novo ljubljansko spominsko obeležje, posvečeno protestantizmu, se s poudarjanjem kulturne teme veže s tistim delom tradicije

spomeniške plastike, ki je na naših tleh precej bogatejša od druge, ki se navezuje na politične teme. V času narodovega prebujenja ob koncu 19. stoletja smo Slovenci svoje prve spomenike postavljali književnikom in ne vojščakom ter politikom. Prva slovenska spomenika sta bila leta 1889 postavljena spomenika Valentinu Vodniku v Ljubljani in Franu Levstiku v Velikih Laščah. Slabih dvajset let pozneje smo v Ljubljani dobili še spomenika Francetu Prešernu (1905) in Primožu Trubarju (1910), osebnostima, ki sta v 20. stoletju postala najpogostejši likovni motiv portretnega zgodovinskega kiparstva in slikarstva. S Trubarjevim spomenikom kiparja Franceta Bernekerja, ki so ga v Ljubljani na robu Tivolskega parka namesto ob štiristoletnici njegovega rojstva leta 1908 postavili z dveletno zamudo leta 1910, so se ne le Trubar, pač pa tudi drugi slovenski protestantski pisci, začeli uveljavljati kot pomemben narodno-zgodovinski motiv v slovenski likovni umetnosti. Poleg njihovih portretnih upodobitev so se včasih, sicer redko, uveljavili tudi dogodki, povezani z zgodovino slovenske knjige. Taki sta jedkanica Saše Santla *Trubar v tiskarski delavnici* iz leta 1942 in pa risba, jedkanica ter monotipija Mihe Maleša *Prva slovenska knjiga 1551* iz leta 1951, ki prikazuje naše štiri protestantske pisce, sedeče za mizo, obloženo s knjigami.

Kulturni temi in ne posamezniku je posvečen tudi najnovejši ljubljanski spomenik za evangeličansko cerkvijo ob začetku diagonalne poti čez Park slovenske reformacije. Mestna občina Ljubljana je spomladi 2010 razpisala vabljeni natečaj, na katerega so prispele idejne rešitve treh slovenskih akademskih kiparjev: Luja Vodopivca, Matjaža Počivavška in Primoža Puglja. Izmed teh je strokovna komisija za uresničitev izbrala delo *Adam* akademskega kiparja Luja Vodopivca, profesorja na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje. (Slika 1.)

Novi spomenik nas nagovarja s komunikativno neposrednostjo, saj vse elemente, ki ga sestavljajo, z lahkoto in v hipu prepoznamo ter razberemo, kaj označujejo. Umirjena in prav nič bojevita bronasta ležeča moška glava nadnaravne velikosti, ki počiva na blagi travnati vzpetini, ima zaprte oči, kot bi spala. Brez podstavka se neposredno stika s travno rušo in tlemi, kot bi jim prisluškovala. Z ležanjem in

Lujo Vodopivec, Spomenik slovenskim protestantskim piscem in tiskarjem, 2010, Park slovenske reformacije, Ljubljana

spanjem je poudarjeno umirjeno razpoloženje, saj je počitek pasivno in ne aktivno stanje, ko si med počivanjem in spanjem nabiramo energije za nov dan in nova dejanja. To je metafora za poslanstvo protestantov, ki so bili prvi, ki so s svojim delom prebujali dotlej speče moči v narodu. Ker glava ni odmaknjena od tal s podstavkom, pač pa je v neposrednem stiku z zemljo, ki jo prekriva travna ruša, pomeni njeno spanje prisluškovanje naravnim silam in črpanje energij iz narave. Izhodišče slovenske kulture, ki so jo z intelektualnim delom utemeljili slovenski protestantski pisci, jo razširjali slovenski tiskarji in podprli narodno zavedni mecenji, je lasten jezik in naravna pravica posameznika, da ga uporablja. Iz zgodovine vemo, da smo se Slovenci namesto kot aktivni državopolitični akterji na odru svetovne zgodovine ohranili z vztrajanjem in zvestobo jeziku in pokrajini, torej nas pri skupni narodnostni identifikaciji ne veže

toliko pripadnost preteklim zgodovinskim dogodkom kot naravi in kulturi.

Na glavi so nameščene velike črke. Na njih v ustvarjalnem neredu počivajo knjige in še več malih črk. Črke, ki nagovarjajo direktnije, in katerih bralni kod je enoplastno berljiv, drugače kot pri likovnih znakih, ki so sporočilno večplastni, so razmetane in ničesar ne izpisujejo, a jih lahko vsak mimoidoči prosto sestavlja v anagrame. Iz črk navadno sestavljamo besede, iz besed stavke in iz stavkov knjige, kakor so to za nas prvič v zgodovini iz med seboj neuglašanih slovenskih narečij počeli slovenski protestantski pisci ter jih razširjali tiskarji. Adam Bohorič, ki se mu je kipar z delovnim naslovom še posebej poklonil, je s prvo slovensko slovnico, *Zimskimi uricami*, dal leta 1584 slovenski abecedi črke, jeziku pa pisavo. Tri knjige, ki počivajo na črkah, so množina, tako kot so se pionirska dejanja protestantov razrasla v nepreštevno množino natisnjenih slovenskih knjig.

Glava, črke in knjige veljajo za konvencionalne elemente spomeniške plastike. Glave običajno prikazujejo portretne poteze oseb, ki jim je spomenik namenjen. So zgolj fragment, ki nadomešča prisotnost celovitega kiparskega telesa upodobljenca in največkrat postavljene na hermah. Na spomeniku so vedno črke tiste, ki izpišejo ime portretiranca. Knjige pa so najpogostejši atribut poklicne skupine književnikov, ki ji je na Slovenskem posvečena največja količina spomenikov. To množino konvencionalnih elementov je Lujo Vodopivec najprej poudaril s tem, da jih je nerealno povečal in take razpostavil na nekonvencionalen način. Glava je podstavek spomenika. Namesto pokončna in z odprtimi očmi je speča in brez portretnih potez, črke so nenavadno velike in ničesar ne izpisujejo, knjige pa ne počivajo v pisateljevi roki, temveč lebdijo v zraku, naslonjene na konicah črk. Predvsem po posvetitvi pa tudi po razmerju, ki ga vzpostavi do realnega predmetnega sveta in ikonografije, je ljubljanski spomenik zanimivo primerjati s spomenikom, posvečenim prispevku prekmurskih piscev k slovenski književnosti, ki je postavljen v Murski Soboti in je delo arhitekta Ferija Novaka. (Slika 2.)

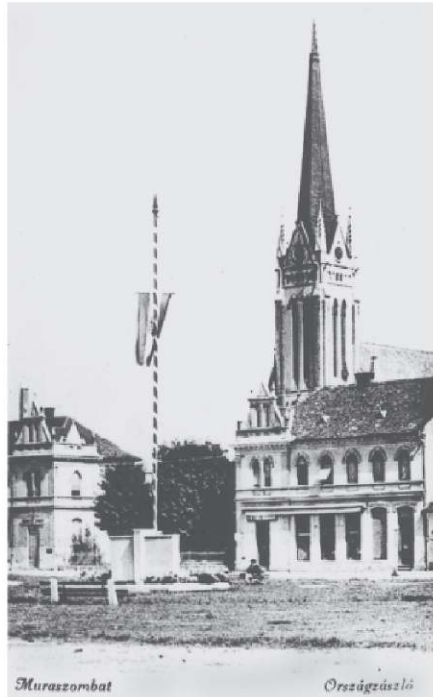
Zamisel o murskosoboškem spomeniku, ki naj bi leta 1939 proslavil dvajsetletnico pridružitve Prekmurja k matičnemu narodu,

se je oblikovala leta 1938, a je bila uresničena šele leta 1940. Takrat je bil na današnjem Trgu zmage, na mestu, kjer zdaj stoji Spomenik zmage s kipoma slovenskega partizana in sovjetskega vojaka, postavljen nov spomenik, ki pa ga je dala mestna oblast že kmalu zatem, med okupacijo, odstraniti. Po osvoboditvi je bil spomenik predelan – izvirna oblika je vidna na razglednici, ki je nastala v letu postavitve (slika 3) – in tak, kakršen je še danes, je postavljen v mestnem parku pred murskosoboškimi gradom, kjer je Pokrajinski muzej Murska Sobota. Spomenik prekrivajo napisi s posvetitvami prvi prekmurski slovenski knjigi, *Katekizmu* Franca Temlina iz leta 1715, *Nouvemu zakonu* Štefana Küzmiča itn., torej delom in dejanjem, ki so iz spoja vere z narodnostno zavzetostjo sprožala dolgoročne politične posledice za slovenski narod.

*Feri Novak, Spomenik prekmurskim književnikom (sedanje stanje)
Grajski park, Murska Sobota*

*Feri Novak, Spomenik prekmurskim
književnikom, 1940, Trg zmage,
Murska Sobota*

Spomenik je postavljen kot prostostoječa velika knjiga, ali natančneje, kodeks, v prostoru. Nadnaravna velikost knjigo, ki je visoka približno toliko, kot je visok človek, prestavlja iz sveta predmetov za priročno rabo v svet osamosvojenih fizičnih bitij ali objektov za bivanje in premikanje. Knjiga stoji pokončno, kot bi bila postavljena na knjižni polici, a je brez opore drugih knjig, in s tem deluje poosebljeno ter povzdignjeno. V resničnem prostoru mestnega parka deluje kot predmet iz drugega sveta, tako kot tuje delujejo nenavadne povezave med predmeti v nadrealističnih delih. Ta črta nenavadnih spojev in povezav med predmeti, značilna za nadrealistično umetnost, povezuje oba spomenika, murskosoboškega in ljubljanskega, v isto idejnoreferenčno družino.

Poleg nadrealističnih črt najdemo pri javni plastiki Luja Vodopivca še vrsto drugih umetnostnozgodovinskih navezav. Spomnimo

se lahko na kolosalne olmeške monolitne moške glave iz predkolombijskega obdobja, ki rastejo iz tal, in na Brancusijeve ženske glave, njegove *Speče muze*. Z uporabo črk, ki se osamosvajajo od svojega pomena in postajajo zanimive kot samostojni likovni znaki, pa se navezuje na slikarstvo letrizma in s tem na enega najizvirnejših prispevkov slovenske k evropski likovni umetnosti s slikarstvom Janeza Bernika v šestdesetih letih. Črke, ki lebdijo ob predmetih, pa nas spomnijo tudi na stripovske figure z besedilnimi oblački ali pa na urbano ulično umetnost, ko grafitarji pri svojem impulzivnem delu spajajo likovne znake s črkami. V tem raznolikem bogastvu umetnostnozgodovinskih namigov je sporočilna večplastnost novega spomenika, pa tudi njegova aktualnost.

Njegove prepoznavne oblike in direkten nagovor zlahka najdejo komunikacijo z gledalcem, pa naj bo to skozi park hiteči mimoidoči, brezdelni sprehajalec ali otrok, ki ga z bližnjega igrišča k spomeniku zvabi skrivnostni videz črk. Nepričakovane povezave oblik gledalca s svojo enigmatičnostjo pritegnejo, da začne sam razbirati pomene raznorodnih elementov, ki sestavljajo celoto, pri čemer mu je v oporo odprta komunikacija spomenika, ki ni vzvišeno odmaknjen na podstavku, temveč dostopen, da se mu lahko približaš in se ga dotakneš. Z novim spomenikom se je zakladnica umetiških nagovorov, ki so se v mestu v spomeniški plastiki zvrstili doslej, osvežila, dopolnila in obogatila z novim pristopom. Knjige, ki počivajo na spomeniku, pa imajo še dodatno sporočilno vrednost, saj nagovarjajo slehernega meščana k njihovemu branju in uživanju v umirjeni kontemplaciji, ko si obdan z njimi, tako kot nič ne more zmotiti neskončnega miru bronaste speče glave. Tudi material, ki si ga je kipar izbral za spomenik, bron, ki najbolj kljubuje okoljskim procesom propadanja, daje delu dimenzijo trajanja.

Po stotih letih, odkar se je leta 1910 mesto Ljubljana prvič poklonilo protestantizmu s postavitvijo spomenika Primožu Trubarju, vodilni osebnosti gibanja, ki je prvo zasejalo klice narodnega prebujenja, smo zdaj dobili spomenik, ki nas spominja na prispevek vseh protestantskih piscev, Primoža Trubarja, Jurija Dalmatina, Sebastijana Krelja in Adama Bohoriča ter tiskarjev-založnikov, predvsem Janeza Mandelca, ki je v Ljubljani leta 1575 v Ljubljani prvi na

slovenskih tleh natisnil slovensko knjigo. Posvetitev vsem, ki so v 16. stoletju s svojo besedo ustanovili slovensko književnost, pomeni, da je pred nami delo, ki slavi kolektivni in ne individualni prispevek. S tem tudi sporoča, da se prelomna dejanja začno z individualno spodbudo, vendar nimajo družbene moči, dokler se ne razširijo v skupini podpornikov ideje ter za seboj potegnejo širše družbene množice. Še eno sporočilo je pomembno. Pri začetkih slovenske pisane besede je imel veliko vlogo tudi tiskar Janez Mandelc, ki je leta 1575 v Ljubljani ustanovil prvo tiskarno, ki je tiskala slovenske knjige. Ta je delovala do leta 1581, ko je bila prepovedana. V tem času je natisnil okoli 30 knjig v slovenščini, hrvaščini, nemščini, latinščini in madžarščini, med njimi petino vseh slovenskih tiskov v 16. stoletju, s čimer se je Ljubljana začela uveljavljati kot slovensko kulturno središče. In ker se je slovesno odkritje javne plastike zgodilo 28. oktobra 2010 in je bilo posvečeno letu, ko je Ljubljana nosila Unescov naslov *Ljubljana – svetovna prestolnica knjige 2010*, je izzvenelo tudi skladno z mislijo, da je šele z izoblikovanjem in dozoritvijo nacionalne kulture mogoče enakovredno stopati po poti globalne kulturne izmenjave.